

11. Кобець О. Микола Хвильовий / О. Кобець // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.153-167.
12. Винниченко В. Із щоденних нотаток про самогубство М. Хвильового і М. Скрипника / В. Винниченко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.215-227.
13. Любченко А. Його тасмниця / А. Любченко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.87-112.
14. Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова / М. Хвильовий // Хвильовий М. Твори: У 2 тт. – К.: Дніпро, 1990. – С.840-881.
15. Жулинський М. Талант надзвичайний та суперечливий / М. Жулинський // Вітчизна (Київ). – 1987. - №12. – С.144-149.
16. Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. – К., 1973. – 694 с.
17. Костюк Г. До нового трактування біографії М. Хвильового / Г. Костюк // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.15-36.
18. Шигимага П.І. Факти до біографії Миколи Хвильового / П.І. Шигимага // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.113-117.
19. Коваленко В.Я. Богодухівщина в часи Хвильового / В.Я. Коваленко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.118-123.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1, оп.20, спр.6220, арк.4.
21. Костюк Г. М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара / Г. Костюк // Київські неокласици. – К.: Факт, 2003. – С.195-236.

Турчина Л. В. «В каком отношении к "хвильевизму" все те»: формирование мировоззренческих ориентиров Н. Хвильевого

Статья посвящена изучению процесса формирования мировоззрения М. Хвильевого – основателя идеологии хвильевизма. Исследованы новые факты, которые проливают свет на тайну рождения М. Хвильевого. Изучено влияние социального окружения на формирование мировоззренческих ориентиров, а также проанализированы моменты, которые отразились на становлении патриота. Охарактеризовано влияние конкретных людей на персону М. Хвильевого, приведены их фамилии. Доказано, что именно эти причины определили вектор развития знаковой личности личности периода Расстрелянного Возрождения и позволили ему стать ключевой фигурой своей эпохи.

Ключевые слова: хвильевизм, М. Хвильевой, биография, мировоззрение, идеология.

Turchina L. V. «In what relation are all these to "hvylyovyzm"»: formation of ideological orientations of M. Hvylyovy

The article is devoted to the clearing up the process of M. Hvylyovy' world outlook formation as the founder of hvylyovyzm ideology. New facts that elucidate the secret of M. Hvylyovy' birth are investigated. The influence of social environment on his world outlook' guidelines formation is studied; different factors influencing his formation as a patriot are analyzed. The influence of specific individuals on M. Hvylyovy' personality is characterized, their names are brought. It is proved that this very range of factors defined the vector of the development of this indicative personality of the Shot Renaissance (revival) (Rasstrelyannogo Vozrozhdeniya) and enabled him to become a key person of his epoch.

Keywords: hvylyovyzm, M. Hvylyovy, biography, world outlook, ideology.

УДК 94+06.07+37(477)"1920/1930"

С. М. Свистович

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНІХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ (1920 – початок 1930-х рр.)

У статті висвітлюються заходи, вжиті урядом УРСР з ліквідації неписьменності в Україні, простежено їх особливість в період НЕПу та формування основ тоталітаризму (1920 – початок 1930-х рр.). Показано перетворення та підміну ініціативи громадсько-освітніх об'єднань на централізований вплив держави та ключову роль примус громадян, як невід'ємного елементу воєнно-комуністичної диктатури. Ці механізми в сукупності з економічним тиском на неписьменних громадян, були причиною саботажу лікнепу з боку населення, а в деяких випадках навіть терористичних актів проти тих, хто вів лікнепроботу.

Ключові слова: громадські організації, освіта, культура, лікнеп, суспільство, НЕП, тоталітаризм, ідеологія, комунізм

На початку 20-х років більшовицька влада, розглядаючи громадські організації формально важливим елементом політичної системи, вбачала саме в них засіб активізації роботи по розгортанню масової освіти серед громадян. Грамотність народу, радянськими керманічами бачилась передусім як спосіб формування політичної опори режиму на селі і в місті. Справжні цілі перевиховання населення в комуністичному дусі свідомо маскувались і подавались на загал у вигляді «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою» [1, с.193]. Отже, ліквідація неписьменності та

малописьменності вбачалось першим етапом політичної освіченості. Кампанія ліквідації неписьменності набула ознак широкої політичної акції. Влада розуміла, що нова економічна політика спричинить поживлення так званих «капіталістичних елементів і дрібнобуржуазної ідеології», намагалась протиставити капіталістичному впливові проведення відповідних економічних заходів й енергійну роботу. Тому вся діяльність з ліквідації неписьменності набувала централізованого характеру. Крім того, ключову роль відігравав примус, як невід'ємний елемент воєнно-комуністичної диктатури [2, с. 518]. У 1919-1921 рр. робота по ліквідації неписьменності впливала з відповідних декретів РНК УСРР та проводилась під керівництвом Надзвичайної комісії по боротьбі з неписьменністю. В 1923 р. після схвалення ВУЦВК низки постанов, дещо активізувалась справа лікнепу, зокрема на законодавчому рівні були унормовані питання керівництва, фінансування. Відповідно, координаційні функції з організації цієї важливої роботи перейшли до товариства сприяння ліквідації неписьменності ім. Леніна «Геть неписьменність!». Щоб додати його діяльності авторитету, на чолі товариства було поставлено голову ВУЦВК Г. Петровського [3, с. 49].

Перекладання справи лікнепу на плечі громадських організацій впливало з ленінської тези, яка полягала в тому, що план ліквідації неписьменності є лише тоді реальним, якщо маси самі візьмуться за справу, а також відсутністю в державі відповідних матеріально-фінансових ресурсів під відповідні освітні програми. Большевицька влада ставила перед собою по-справжньому амбітні завдання. В Україні на 1923 р. було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного у віці 18-35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України [4, с. 27]. Спочатку держава поставила за мету ліквідувати неписьменність серед найбільш продуктивної частини суспільства – громадян віком до 35 років. Таку кількість навчати грамоті відразу було неможливо, тому в 1923р. приймалося рішення охопити навчанням найбільш «передові групи» ВУЦВК у свою чергу встановив два терміни лікнепу: для членів сільрад, профспілок, комнезамів – до 1 травня 1925 р., а для решти працездатних – до 7 листопада 1927 р. [5, с. 83] Встановлення різних термінів для окремих категорій населення мало і чисто політичну підставу, оскільки залучення до навчання, в першу чергу, сільського активу й бідноти було наочним втіленням класового підходу до культурно-освітньої роботи на селі. Як бачимо, на такий важливий політичний і економічний захід як лікнеп відводилось не більше чотирьох років. Уже самі по собі закладені владою темпи передбачали вкрай напружену роботу й неминуче адміністрування, приписи, бажання обігнати своїх суперників по змаганню, що вкрай негативно позначалось на ході ліквідації неписьменності [6 арк. 44-45]. Стратегічна мета товариства «Геть неписьменність!» полягала в ліквідації неписьменності та малописьменності, мала досягтися такими шляхами, як: широкою пропагандою ідей боротьби з неписьменністю; масовим долученням неписьменних та малописьменних робітників та селян в школи лікнепу та малописьменних; надання допомоги відкриттю організації та постачання лікпунктів та шкіл малописьменних всім необхідним; вишукуванням всіма законними засобами коштів для її здійснення [7, с. 469]. Товариству надавались права: входити в зносини з місцевими органами влади та іншими організаціями; влаштовувати за відповідним дозволом «тижні» та «місяці» письменності як з метою пропаганди ідей лікнепу, так і нагромадження коштів; організовувати за особливим дозволом радянських органів збори пожертв та прибуткові підприємства; входити в договори та угоди, набувати у власність майно і закладати його потім під заставу; проводити фінансові операції в державних та кредитних установах; подавати до суду позови тощо [8, с. 2-3].

Відповідно статуту були розроблені низка положень, які регламентували напрямки роботи товариства. Серед них: «Про вступ юридичних осіб в члени Ленінського товариства «Геть неписьменність!», «Про роботу низових осередків товариства «Геть неписьменність!», «Про дитячі гуртки товариства «Геть неписьменність!», «Про сільосередки товариства «Геть неписьменність!», «Про роботу осередків товариства «Геть неписьменність на транспорті» тощо [9 арк. 4]. Така їх кількість не сприяла плановості в його роботі, а скоріше була спробою створити таку внутрішню організаційну структуру, яка б була централізованою, а отже, обмежувала його перед державними органами у самоврядних повноваженнях. Протоколи засідань бюро, що проводились протягом 1924-1926 рр., дають підстави стверджувати, що левова частка зусиль спрямовувалась на розв'язання внутрішніх організаційних питань, підготовку «нагору» довідок, звітів, обіжників, річних балансів тощо. Цим самим, не вмючи подолати хвороби власного росту, підміняли конкретну роботу популістськими заходами, які популяризували нереальні результати діяльності [10 арк. 88].

Темпи лікнепівської роботи у вирішальній мірі залежали від її фінансування. Як і на більшість інших кампаній, що організовувались большевицькою владою, лікнеп здійснювався значною мірою за рахунок громадських організацій та ентузіазму ліквідаторів. У цьому переконувало й звернення ВУЦВК до відповідних органів у серпні 1923р., в якому прямо відзначалося, що держава не може взяти на себе усіх витрат з ліквідації неписьменності [11 арк. 30]. Громадські структури, на зразок товариства «Геть неписьменність!», теж не справлялися з поставленими завданнями. Нарком освіти А. Луначарський на Другій сесії ЦВК СРСР в доповіді про народну освіту зазначав: «Товариство сприяння ліквідації неписьменності «Геть неписьменність!» виносить прекрасні резолюції, але конкретно дає мізерні результати». Цей закид наркома був небезпідставним, бо причина, як підкреслив сам Луначарський, полягала в недостатньому фінансуванні. В 1923 р. замість одного 1 млн. 700 тисяч, на які розраховувало товариство, було лише 100 тисяч, тобто 1/17 від запланованої суми. У такій же пропорції були урізані і місцеві кошториси [12 арк. 19]. Керівництво товариства перебувало у постійному пошуку інституцій (за нинішньою термінологією спонсорів), які б могли виділити кошти для лікнепівських проблем. Вдаючись до формальностей, спрощувалась процедура їх масового включення до складу товариства. Згідно Положення про юридичних осіб товариства ними були організації, що поділялись на три категорії: державні, професійні,

кооперативні, виконкоми, профспілки, райкоми і державні, господарські та кооперативні підприємства (трести, комбінати, акціонерні товариства); трудові артілі, колективи. Внески поділялись на вступні та постійні, а розмір встановлювався на основі домовленостей. Збір коштів відбувався щорічно. Він називався членами правління «експлуатаційними заходами». Отже, велася комерційна, посередницька діяльність, причому без офіційного дозволу [13 арк. 11].

Центральне правління намагалося регулярно заохочувати місцеві осередки, аби ті при пошуку джерел коштів не захоплювались такими з них, які могли бути (збитковими) не вигідними. Із звіту правління за 1925 р. випливає, що реалізовувалися вісім проектів. Надходження від них були незначними. Так, бібліотека, що надавала платні послуги (читач за обслуговування сплачував карбованець), «приносила» 2,5 тис. крб., центральна квиткова каса – 1,5 тис. Нерідко товариство, беручи участь у важливих просвітницьких акціях, виявляло інтерес виключно до комерційного питання. З архівних джерел (інформативних матеріалів ЗМІ, службових записок) помітно, що під час виставки творів художників, котрі входили до Асоціації художників революційної Росії, мета якої полягала в ознайомленні громадськості з побутом Червоної Армії та революційними подіями 1905-1907 рр., більша увага приділялась питанням виручки від продажу полотен [14 арк. 17]. Зверталась увага передусім не на художників та назви картин, до яких проявили найбільший інтерес відвідувачі, а на ті з них, що відзначались найдорожчою ціною реалізації, зокрема роботи «Восстание шахтёров», «Доменный завод», «Деревня принарядилась», «У полезной печи», що розходилися за ціною від 60 до 1000 крб., а «9 января 1905 г.» за 600 крб. [15 арк. 17]

Протягом 1923-1928 рр. місцеві бюджети не могли передбачити тих сум видатків, які потребувала лікнепробота. За цей період було виділено 8996 крб. Складалася ситуація, що кожного наступного року суми видатків були меншими за попередній рік. Відповідно в 1924 р. надійшло 1092 крб. (68%); 1925 р. – 1292 (18%); 1926 р. – 1708 (32%); 1927 р. – 2956 крб. (20,3%); 1928 р. – 2198 крб. (7%) [16 арк. 98].

Раднарком установлював для окрвиконкомів норми планування бюджетних витрат у відповідності до таких пропорцій: 4 тис. учнів охоплених лікнепом на 1 млн. крб. місцевого бюджету. Коштів не вистачало на заробітну плату вчителів, закупівлю підручників, проплату комунальних послуг тощо. Їх доводилось економити під час проведення різного роду організаційних заходів: з'їздів, пленумів, нарад тощо. 23 травня 1926 р. голова робочого бюро українського товариства «Геть неписьменність!» Лінніченко змушений був звернутися до директора готелю «Спартак» з проханням, аби дирекція віднайшла можливість скоротити обсяги оплати за проживання 40 делегатів пленуму [17 арк. 3]. За даними Ревізійної комісії товариства протягом жовтня 1926 р. – лютого 1927 р. одержало прибутків на суму 98,9 тис. крб., в тому числі від продажу ліцензій на цетрини (51,6 тис.), розповсюдження географічних карт (13,6 тис.), квитків (2,6 тис.), книг (7,3 тис.), друкарської продукції (8,6 тис.), інших товарів (2,4 тис.), комерційних операцій (4,1 тис.), оренди концертних і виставкових залів (4,6 тис.), пожертв (646 крб.). Зазнало збитків: від продажу цегли – 136,49 крб., видавничої діяльності – 487 крб., видання збірників постанов – 333 крб. Планувалось витратити 736,3 тис. крб. для ліквідації неписьменності серед 185 тис. громадян в розрахунок 4 крб. 7 коп. на особу. Цього року борг перед вчителями по зарплаті досяг 10 тис. крб. [18 арк. 15; 19 арк. 24]

Надходження поділялись на дві категорії: стабільні та випадкові. Перші відповідно складали 13% прибутків. Наймасштабніша комерційно-господарська операція, проведена товариством, полягала у перепродажу посередницько-виробничій акціонерній структурі «Сприяння» ліцензії на ввіз цетрини з виручкою 51,7 тис. крб. (52%) прибутку. Вигідним був продаж географічних карт та театральні збори. Збір від видавництва і поширення плакату «Господарники і кооперація у фонд Лікнепу ім. Леніна» досяг 4 тис. крб. Було налагоджено виробництво ящиків для збору скарг громадян (3,5 крб. за штуку). Від поширення карт надходило 30% вартості, а інших друкарських заходів – 10% [20 арк. 3]. Одеське окружне товариство реалізувало на замовлення Наркомату охорони здоров'я проект наочного посібника «Що має знати кожний по охороні здоров'я» з рубриками: «Правила санітарного розпорядку», «Боротьба з інфекційними захворюваннями», «Перша допомога при нещасливих випадках», довідник «Кустар і ремісник». Прилуцьке окружне товариство випускало накладом 3 тис. примірників книгу «Дарунок лікнепівцю» та 5 тисячним «За лікнеп» [21 арк. 88].

Завданню, агітації за лікнеп та збору коштів підпорядковувались недільники. Зокрема, в цей період розгорталась значна агітаційна кампанія, демонструвалися гасла. Недільник, що проходив в кінці жовтня 1924 р., виявився досить насиченим прокламаційними матеріалами саме різного змісту: «До 10 роковин Жовтневої революції жодного неписьменного», «Ліквідація неписьменності поліпшить промисловість і сільське господарство», «Ліквідація неписьменності зміцнить змичку села з містом». Поширювались: газета «Геть неписьменність», брошура «Ліквідація неписьменності в Україні», плакати [22 арк. 24]. Читались доповіді на тему: «Неписьменність та сільське господарство», «Освіта та урожай» тощо. Збір коштів проводився шляхом залучення відрахувань з концертів, вистав, кіно, лекцій, розповсюдження лотерей, марок, нагрудних значків, самооподаткування (за постановою загальних зборів) та оподаткування громадян (через домоуправління, житлові кооперативи), приватної торгівлі, податку на трамвайні квитки (1 коп.) [23 арк. 87, 97]. Недільник осені 1925 р. «приніс» товариству 100 тис. крб. Прилуцьке окружне товариство внаслідок проведених двох недільників (1924-1925 рр.) залучило до потреб лікнепу 1114 крб. 57 коп. Робились спроби відкриття ігрових закладів. У 1926 р. Катеринославське окружне товариство провело ремонт кінотеатру та просило дозволу у виконкомі, аби провести кампанія «лото на дому» [24 арк. 24].

Долучались чимало коштів від розповсюдження друкованих видань. Це була, головним чином, спеціальна довідкова література, яка призначалася для користування в державних установах, навчальних закладах (карти НКВС, брошури «Адміністративно-територіальний поділ УСРР», довідник «Кустаря і ремісника» тощо). До цього долучались розповсюджені, на основі спеціальної угоди. Товариство

виплачувало їм комісію в розмірі 22% номінальної вартості реалізованого товару. Налагоджувалась тісна співпраця з ощадно-позичковим товариством «Допомога», а також проводились фінансові операції через Українбанк. Саме він і переказував кошти округовим товариствам [25, арк. 24]. Лише до 1926 р. ця сума склала 800 крб. Товариство проводило активну роботу з пошуку вигідних умов виконання поліграфічних робіт. У 1925 р. змушене було відмовитись від пропозицій англійської фірми Бейнз і Скарсбург, ділові контакти з якою установлювалися за посередництва українського представництва Червоного Хреста в Великобританії [26, арк.132].

Правління намагалось знаходити інші джерела прибутків. Його голова Лінніченко, виступаючи 15 березня 1927 р. на першому Всеукраїнському з'їзді представників, вносив пропозицію уряду збільшити на 1 копійку ціну на горілку. Розвивалась торгівля галантерейними виробами: у 1925 році товариство просило Наркомат внутрішньої торгівлі видати ліцензію на ввезення таких товарів на суму 25 тис. крб. [27, арк. 54].

В 1928 р. асигнування на лікнепроботу зменшились. З місцевих бюджетів на цю важливу діяльність виділялось всього 61 тис. крб., що майже удвічі менше, ніж в 1925-1926 рр. Внаслідок чого строк навчання неграмотних скорочувався з 360 до 192 год. в рік, а забезпеченість підручниками становила 20-40%. Як результат, з тих осіб, що закінчили лікнеп, добре читали 32,5%, по складах лише 34,1%. У 1928 р. серед сільського населення не вміли читати і писати біля половини чоловічого населення і 75% жінок [28, арк. 47].

ЦК Компартії України 15 травня 1928 р. схвалив постанову, яка передбачала низку заходів по посиленню роботи по лікнепу серед трудящих, щорічно ліквідовуючи неписьменність не менше 2 млн. чол. Агітпровідділ ЦК КП(б)У в розісланій усім обкомам директиви, у яких йшлося про необхідність вжиття найрішучіших заходів для виправлення ситуації. У республіці почав розроблятися державний п'ятирічний план лікнепу. За чотири роки планувалось охопити навчанням 6,5 млн. чол., в т.ч. майже 5,5 млн. неписьменних, понад 1 млн. малописьменних, а також завершити роботу по лікнепу серед дорослого населення. Нагальним залишалось завдання зміцнення матеріально-технічної бази лікнепу. За підрахунками Наркомосу України, навчання одного неписьменного обходилося державі в 6 крб. 50 коп., а малописьменного – 8 крб. Тобто, для лікнепу потрібно було майже 44 млн. крб. [29, арк. 52]

З метою отримання коштів з січня 1928 р. водиться самооподаткування населення на культурні потреби в сумі 30 млн. крб. Закон про самооподаткування був прийнятий РНК і ВУЦВК УСРР 2 січня 1928 р., а вже 3 січня був розісланий окружними фінвідділам для виконання без додаткових роз'яснень. 12 січня на місця відправлялась телеграма РНК, в якій вказувалося наступне: до 1 лютого зібрати 70% самооподаткування, а решта 30% – до 15 лютого. Вводилась норма, за якою: якщо селянин не сплачував у вказаний термін самооподаткування, то відповідна сума стягувалась у адміністративному порядку, аж до арешту, конфіскації майна і його прилюдного продажу [30, арк. 6].

На місцях, користуючись цим рішенням, розпочався новий грабунок сільського населення. Заможні господарства німецьких колоністів обкладалися потрібним податком. Вводились правила, за якими: господарство, яке обкладалося на 500 крб., і не вивезло хліб на цю суму, додатково обкладалося ще на 500 крб., а в разі повторного порушення ще на 200 крб., арешт і конфіскація майна. Харківський окружний комітет партії в секретній телеграмі, розісланій на місця 6 січня, вказував, що розмір самооподаткування становить 35% сільгосподатку, але в заможних селах цим показником обмежуватись не потрібно [31, арк. 48]. Щоби швидко провести роботу «давалась вказівка» терміново мобілізувати весь сільський актив. Цей наступ на село викликав різний протест селян. Вони змушені були до радянських і партійних органів писати листи, надсилати скарги. Ось повідомлення, які йшли з Кам'янець-Подільської округи за січень 1928 р.: «На ділі само обкладання виявилось просто обкраданням, уряд, значить, обдурював, коли говорив про єдиний сільгосподаток» [32, арк. 66-67].

Селяни переходили до активного руху опору. В Чемировецькому районі на Хмельниччині з 16 сіл від самооподаткування повністю відмовилися 11 сіл, решта 5 – здала його лише частково. Окрпартком зробив висновок: самооподаткування в розмірі 25-30% від податку є зовсім нереальним, не може бути виконано і дає різко негативний політичний ефект. Селяни розцінюють ці заходи уряду в 1928 р., як повернення до часів воєнного комунізму. Всі ці події змусили уряд УСРР відступити. 6 березня 1928 р. ним було розіслано у всі округи директиву, яка дозволяла використовувати кошти від самооподаткування в першу чергу на розвиток соціально-культурних потреб сіл України [33, с. 24]. Забезпечувалася добровільність, обсяг загальної суми не мав перевищувати 25% єдиного сільгосподатку, його збільшення категорично заборонялося. В 1929 р. у самооподаткування брали участь 9 тис. сільрад України. Внаслідок було зібрано 16 млн. крб. Самооподаткування продовжувалось і надалі. У 1934 р. розмір його був наступним: господарств колгоспників, які не мають неусуспільненого прибутку, сплачували 5 крб., а ті, що мали присадибну ділянку – 20 крб., одноосібники звільнені від податку – 15-20 крб., одноосібники із сільгосподатком – не більше 100% складу цього податку [34, с. 589]. Тобто, розмір самооподаткування був значним і поруч з іншими поборами становив серйозну частину бюджету сільських жителів, після сплати якого мало що залишалось на подвір'ї. 75% зібраних коштів спрямовувались в сільські та районні бюджети і витрачалися на культурні, господарські заходи. У 1929-1930 рр. на лікнеп виділилось 17 млн. крб., більшість яких зібрана селянами [35, арк. 257, 47].

Особливо жорсткий опір оподаткуванню чинився у місті. З пояснювальної записки Волинського окружного товариства «Геть неписьменність!» випливало, що державні органи, розглядали такі дії як новий податок на робітника, конкурента. В Артемівську зривались заходи, направлені на обліковування майнового стану, житлових умов, з тим, аби на їх основі визначити суми податків. У 1924 р. товариство не могло визначити житлову площу в орендованих робітниками приватних будинках. Внаслідок чого було зібрано з 30 тис. «нетрудового елемента» лише 78 крб. [36, арк. 15, 59]

В липні 1929 р. ЦК КПУ, ВУЦВК, РНК ухвалили постанову «Про заходи по ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УСРР», якою передбачалося створення фондів для навчання неписьменних. Сільські жителі, які мали 4-річну освіту зобов'язувалися щороку навчати по одному неписьменному аж до повної ліквідації неграмотності в республіці. Все населення від 14 років мало ліквідувати неграмотність протягом трьох років, особи, які не брали участь в лікнепі, зобов'язувалися надати матеріальну допомогу, щорічно відраховуючи 5% власного заробітку. Товариство брало активну участь в реалізації позики [37, арк. 87].

Протягом першої половини 1934 р. від фізичних і юридичних осіб ЦК «Геть неписьменність!» надійшло 3640 тис. крб. Товариством було зібрано майже 14 тис. крб. на будівництво літака, при допомозі якого планувалося оперативна організаторська роботи по лікнепу. Водночас за умов розгортання практики політичних репресій та переслідувань, пошук джерел фінансування ставав все менше результативною. Товариство піддавалося перевіркам та ревізіям з боку органів ДПУ та прокуратури. В 1933 р. в м. Луганську була «виявлена» т.з. «шкідницька» організація, яка нібито розповсюджувала марки і заробляла кошти не на користь товариства «Геть неписьменність!». Цими органами були виявлені т.з. «розтрати» коштів в Кривому Розі (1500 крб.), Вінниці (7 тис. крб.), Харкові (4 тис. крб.) [38, арк. 6-10].

Мало місце нецільове витрачання коштів, що призначались на потреби лікнепу. На гроші (20 тис.), виділених на лікнеп в Полтавській окрузі, в м. Полтаві було збудовано цирк. З Одеської, Полтавської, Волинської, Київської округ, тільки Одеська виділила потрібну суму їх на лікнеп, а в Київській замість 400 тисяч лише 160 тис. крб. Особливо не вистачало їх на Полтавщині, де бурякова кооперація надала лише 3% потрібної суми, а Плодоспілка – жодної копійки [39, с. 169].

Негативні наслідки мало рішення РНК УСРР від 19 грудня 1929 р., яке зобов'язувало осіб, позбавлених виборчих прав, сплачувати грошовий податок на лікнеп. Всі особи цієї категорії (письменні) віком від 18 до 50 років, які платили прибутковий податок, повинні були платити до фонду лікнепу від 0,4 до 40% оподаткованого прибутку. Платники сільгосподатку вносили до цього фонду 15% від податку. Ті, що його не сплачували, через те, що їхня прибутковість не перевищувала неоподаткованого мінімуму, виплачували на лікнеп 2-5 крб. щорічно, залежно від економічних умов місцевості. Це рішення в сукупності з іншими, спрямованими проти сільських господарств, були причиною саботажу лікнепу з їх боку, а в деяких випадках навіть терористичних актів проти тих, хто вів лікнепроботу.

Джерела та література

1. Систематический сборник важнейших декретов. 1917-1920. – М., 1920.
2. Компартия Украины в резолюциях и решениях. Збірник документів. – К.: Держвидав УРСР, 1958. – Т.1
3. Крупская Н.К. Ленинские установки в области культуры. – М., 1934.
4. Відозва ВУЦВК до всіх губвиконкомів професійних та громадських організацій України // Порадник ліквідатора неписьменності та малописьменності. Під ред. Ц.М. Підгірської та А.С. Лібермана. – Х., 1924.
5. Молоткіна В.К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.): Дис. ... канд. істор. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2005.
6. ЦДАВО України. – ф. 387. – оп. 1. – спр. 1. – арк. 44-45.
7. Зібрання постанов уряду УРСР. – 1923. – № 32.
8. Луначарский А.В. Доклад о просвещении // Информационный бюллетень общества «Долой неграмотность». – 1924. – № 9-10.
9. ЦДАВО України. – ф. 387. – оп. 1. – спр. 16. – арк. 4.
10. Там само. – спр. 1. – арк. 88.
11. ЦДАВО України. – ф. 387. – оп. 1. – спр. 57. – арк. 30.
12. Там само. – спр. 237. – арк. 19.
13. Там само. – спр. 96. – арк. 11.
14. Там само. – спр. 237. – арк. 17.
15. Там само. – спр. 302. – арк. 17.
16. Там само. – спр. 61. – арк. 98.
17. Там само. – спр. 83. – арк. 3.
18. Там само. – спр. 60. – арк. 15.
19. Там само. – спр. 121. – арк. 24.
20. Там само. – спр. 83. – арк. 3.
21. Там само. – спр. 1. – арк. 88.
22. Там само. – спр. 121. – арк. 24.
23. Там само. – спр. 11. – арк. 87, 97.
24. Там само. – спр. 60. – арк. 24.
25. Там само. – спр. 121. – арк. 24.
26. Там само. – спр. 61. – арк. 132.
27. Там само. – спр. 64. – арк. 54.
28. Там само. – спр. 71. – арк. 47.
29. Там само. – спр. 10. – арк. 52.
30. Там само. – спр. 184. – арк. 6.
31. Там само. – спр. 10. – арк. 48.
32. ЦДАГО України. – ф. 1. – оп. 220. – спр. 26961. – арк. 66-67.
33. Спадщина минулого // Комуніст. – 1928. – № 1. – С. 24.
34. Розвиток народної освіти і педагогічної школи в Українській РСР. 1917-1957. – К., 1957.
35. ЦДАГО України. – ф. 1. – оп. 20. – спр. 2756. – арк. 257, 47.
36. Там само. – спр. 2772. – арк. 15, 59.
37. Там само. – спр. 2756. – арк. 87.
38. Там само. – спр. 2772. – арк. 6-10.
39. Історія селянства Української РСР. – К., 1964. – Т. 2.

Свистович С. М. Деятельность общественно-образовательных объединений Украины (1920 – начало 1930-х гг.)

В статье, освещаются меры приняты правительством УССР по ликвидации неграмотности в Украине, прослеживается их особенность в период НЭПа и формирования основ тоталитаризма (1920 - начало 1930-х гг.) Показано преобразования и подмена инициативы общественно-образовательных объединений на централизованное воздействие государства и ключевую роль принуждения граждан, как неотъемлемого элемента военно-коммунистической диктатуры. Эти механизмы в совокупности с экономическим давлением на неграмотных граждан, были причиной саботажа ликбеза со стороны населения, а в некоторых случаях даже террористических актов против тех, кто вел ликбезработу.

Ключевые слова: общественные организации, образование, культура, ликбез, общество, НЭП, тоталитаризм, идеология, коммунизм

Svystovych S. M. The history of social and educational associations of Ukraine (1920 – early 1930 s.)

The article highlights the steps taken by the Government of the USSR to eliminate illiteracy in Ukraine, traced their singularity between NEP and laying the foundations of totalitarianism (1920 – early 1930). Displaying transformation and substitution initiatives of public and educational associations to influence state and centralized key role in forcing citizens as an integral part of the military and the Communist dictatorship. These mechanisms, coupled with economic pressure on illiterate citizens were the cause of sabotage campaign against illiteracy among the population, and in some cases even terrorist acts against those who led eliminate illiteracy.

Keywords: community organizing, education, culture, teaching, community, NEP, totalitarianism, ideology, communism

УДК 94:334.73(477)"1861/1918"

I. О. Шандра

ФОРМУВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Розглядається процес створення вертикалі представництва інтересів української кооперації у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., труднощі та перепони на цьому шляху; охарактеризовано найголовніші питання, порушені на кооперативних з'їздах різного масштабу та їх результати.

Ключові слова: кооперація, з'їзд споживчих товариств, з'їзд кредитної кооперації, Всеросійський кооперативний з'їзд, Всеукраїнський кооперативний з'їзд, Український центральний кооперативний комітет.

Артільне співробітництво відоме здавна: колишні чумацькі ватаги та селянські толоки можна вважати зародками кооперативної співпраці. У добу «великих реформ» народне господарство Російської імперії швидко трансформується в напрямі до капіталістичного виробництва, відбувається руйнація поміщицько-феодалного ладу, перехід до товарного обігу та міжнародного обміну. У цих умовах з'являються різні кооперативні товариства, які професор М. Туган-Барановський визначає як «господарські підприємства кількох добровільно об'єднавчих осіб, які мають своєю метою збільшення, завдяки спільному веденню господарства, трудових доходів його членів або скорочення витрат останніх» [1, с.9]. Маючи своєю визначальною сутністю колективність, кооперативи пройшли більш ніж піввіковий шлях до створення своїх представницьких структур – З'їздів представників кооперативних установ.

Такий тривалий процес пов'язаний з двояким ставленням влади до кооперації. З одного боку, уряд остерігався антидержавних революційних настроїв на подібних з'їздах. За влучним спостереженням нижегородського губернатора О. Хвостова «розвинуті люди» у керівництві кооперативних товариств «зловживали своїм становищем та впливом на населення у зовсім небажаному сенсі» [2, с.118]. З іншого боку, в межах своєї економічної політики та з метою збереження монархії влада була зацікавлена в розширенні прошарку індивідуальних власників як на селі, так і в містах. У сучасних умовах капіталістичних трансформацій незалежної України методи урядової політики Російської імперії, спрямовані на формування чисельного середнього класу, складають основу непересічного досвіду українських земель у створенні розвинених форм господарювання. Співпраця державних структур з представниками кооперативних установ у формі їх представницьких з'їздів дозволить уникнути помилок минулого, забезпечити стабільність розвитку держави, створить необхідний фундамент громадянського суспільства.

Історія розвитку кооперативного руху в Україні представлена працями вчених початку ХХ ст. (П. Височанський, М. Туган-Барановський, М. Хейсін) і новітніми розвідками науковців (А. Корелін, В. Марочко, І. Пятницькова) [3; 4]. На основі аналізу опублікованих та архівних джерел варто розглянути не тільки загальний процес еволюції кооперативної системи на українських землях, а й зусилля кооператорів щодо створення загальнодержавних структур представництва інтересів різних видів кооперативних товариств у владних та державних установах. Незважаючи на вагомий роль кооперації в економіці пореформеної Росії, її загальнодержавну представницьку організацію монархічною владою так і не було дозволено. У причинах цього явища, перебігу епізодичних кооперативних з'їздів, питаннях, що порушувалися на цих зібраннях, криється одна з глобальних проблем російської монархії на початку ХХ ст.